

g 2 8/2135

4/183.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

ÖTVENHETEDIK KÖTET

(145. 146. 147. SZÁM.)

dyp

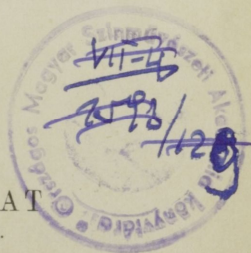

ÁLLAMI
KÖZÉP-IPARTANODA

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1889.

MEKKAI ÚTAZÁSOK.

Nem lehet elég sűrűn czáfolgatni azon számos hamis és ferde nézeteket, melyek az iszlámra és fejlődésének történetére nézve a művelt közvéleményben uralkodókká váltak.

A muhammedán törvény fejlődésének történetére nézve majd csaknem általános az a fölfogás, hogy e törvény eredetileg a legridegebb fanatizmust tükrözte és hogy csak a szabadabb gondolkodásnak kedvező 'abbászid khalifátus idejében indult meg, ott a hol, a fanatikus elmélet enyhülése, kibékülése az élet és a mindennapi társadalmi érintkezés igényeivel.

Nem lehet ugyan e kérdést egyéb dolgok előadásának szánt e cikkünk bevezetésében elintézni, de e cikkünk szempontjából a következő megjegyzés tartozik reánk.

Az iszlám régebbi korszakában az umejjád khalifák idejében, az irányt adó köröknek kevés hajlandóságuk volt arra, hogy a keletkezében lévő theologiai iskolák rideg elméleteit az életben érvényesítsék. Folytonos — az igaz, hogy csak elméleti — harcz folyt a törvény-szolgáltatók és a törvény-tanulók között, melyet az inkább a világi érdekek felé hajló dynasztia*) tekintélyei és végrehajtó közegei nem igen voltak hajlandók a rideg pietisták szája izére eldönteni.

E törvénytannaló iskolák nagy fejlődésnek indultak az iszlám II. századában. Az 'abbászida dynasztia mind inkább theokratikus jelleget ölt, mely a világi hatalom gyengülésének mértékében lép az előtérbe. Ekkor ünneplik virágzásukat a theologiai rendszerek és iskolák, melyekben az élet gyakorlata

---

*) V. ö. *Az Iszlám* 94—98. lapjait.

ellenében szigorú, néha fanatikus elméleti tanokat csűrnek-csavarnak a tekintélyes betűkből. Néha azok, kiknek hivatása az volt, hogy az elméleteket a gyakorlati életben valósítsák, képtelen viszonyokra ébredtek. Ezek meg az élet igényeivel megalkudó, szabadabb irányban, de megint csak a szövegek erőszakos magyarázása vagy alkalmasbítása révén állapítanak meg életrevalóbb törvényeket.

Ez volna röviden a muhammedán törvényes elméleteknek és tanoknak hullámozása a II. században. A politikai körülmények a III. századtól kezdve mind inkább alább süllyesztik a bagdádi uralmat; akkor volt csak ideje annak, hogy komor, az élettől elzárkozó, a külső világgal úgyszólván hadi lábbon álló theologia jusson érvényre. Az iszlám fejlődése, mint e rövid áttekintés mutatja, ennél fogva a szabadabb életnézetből indul ki és lassan-lassan, kellő átmenettel, fanatikusabb irányokba kerül. De — tegyük hozzá — minden korszakban voltak körök, melyeknek tagjai akár az értelem (philosophusok), akár az intuitív elmélyedés szempontjából (mystikusok) a fejlődő fanatizmus ellen protestáltak.

I.

Ez észrevételre itt e kísérletnek bevezetésében különösen egy pont megértése miatt volt szükségünk. Mekkának, az iszlám legszentebb városának, bölcsőjének és mindenkor középpontjának hozzáférhetőségéről szólunk; hozzáférhetőségéről ugyanis más vallású emberek számára. E ponton is, mely körül jelen fejtegetésünk megfordul, észrevehetjük a liberálisabb nézet és gyakorlat uralkodását a régibb időben, az elzárkozó, hogy úgy mondjuk, fanatikusabb fölfogás érvényesülését a későbbi századokban.

Van reá számos történelmi adat, hogy az úgynevezett szent területeken való tartózkodástól az iszlám első évtizedeiben, az umejjád család uralkodása idejében, a más hitűek nem voltak még eltiltva. Nem egyszer találkozunk a régi időkhöz még közel álló történelmi elbeszélésekben, úgy melleleg, minden czélzat nélkül fölemlítve, zsidókkal és keresztyénekkal Mekka területén, sőt az ottani mecsetben is. A II. század kanonistái meg az ily tartózkodásra vonatkozó tilalom mértékéről vitat-

koznak; némelyek az állandó tartózkodásra korlátozzák, mások még a futólagos átutazásra is kiterjesztik. Még a tilalom helyi terjedelméről is élénken foly a vita, némelyek Mekkára korlátozzák, míg mások az egész félszigetre kiterjesztik;*) jele annak, hogy abban az időben, midőn különféle oldalról a muhammedán törvény codificatiójába fogtak, a muhammedán társadalomban e fontos és életbevágó, mert mindennap előfordulható kérdésre nézve nem uralkodott még az a megülepedett nézet, melylyel a későbbi századokban mind mai napig találkozunk: hogy tudniillik a legszigorúbb üldözés terhe alatt van megtiltva minden más vallásúnak a szent területen akármily rövid ideig is tartózkodni.

Így képeztek tehát Mekka és Medina átléphetetlen határt az európai utazók számára. Muhammed e mondása: hogy «a ki oda (tudniillik a szentélybe) belép, teljes biztonságban vagyon» (3-dik szúra, 91. vers) semmi alkalmazással nem bírhat a hitetlenre; pedig tagadhatatlan, hogy a proféta e szavaival, melyek a mekkai szent helyet valóságos asylummá avatták, ily korlátozás meg nem fér. Abban az időben, melyben a később uralkodóvá vált kizáró fanatikus nézet emelkedett általános érvényre, a muhammedán theologia módszere szerint mindenféle nyilatkozatot adtak Muhammednak szájába, melyek által az illető nézet mintegy megdönthetetlen argumentumát megalkották. Ilyen az úgynevezett muhammedán traditio túlnyomó részének természete. Ad hoc készített czélzatos költések, melyek nem azon korra nézve bírnak tanulságos jelentőséggel, melybe önönmagokat helyezik, hanem azon korszakok ismeretére nézve, melyekben keletkeztek. A történeti kritikának e téren legérdekesebb és legvonzóbb föladatai közé tartozik, kimutatni azon történeti háttért, melyből az ily koholmányok kiemelkednek, és azon czélzatokat, melyek koholtatásukat az illető körökre nézve fontossá és szükségessé tettek.

Ily természetű egy állítólag 'Omár khalifától Muhammednek tulajdonított rendelet: «hogy e szigeten (erti az arab félszigetet, ez utóbbi fogalmat az arab nyelv csakis a dsezira, sziget szóval jelöli) nem szabad kétféle vallásfelekezetnek együtt meglenni». Ebből indultak ki aztán azok a törvények is, melyek a

---

*) Fövebben van szó e vitákról s eltérő nézetekről, akadémiái székfoglalóm (1877.) 26—27. lapjain.

máshitű egyénnek az arab felszigeten való tartózkodását megtiltották vagy megszorították.

De az országot tekintve, nem igen vették szigorúan a türelmetlen megszorítást. Azokat az európai utazókat, kik Arábiáig nyomúlván elő kutató utazásaikban, a lakosság vad indulatainak estek áldozatul, nem a muhammedán vallásos fanatizmus, hanem a beduinok barbársága, — pedig ez legkevésbé sem a tőlük majd csaknem idegen iszlámtól szíja erejét — vesztette el. És van rá példa elég, hogy teljesen európai módra utazó keresztyének régibb és újabb időben teljes bátorságban nyomultak elő a szent városok tőszomszédságáig. Az ötvenes években Didier Charles, francia író, Mekka közvetlen közelében Táifban vendége volt a mekkai serifnak, ki e városban szokott nyaralni. Didier, ki a szent város környékén utazhatott, ennek megkerülésével minden nehézség nélkül juthatott a szent férfiú udvarába, melynek igen vonzó ismertetésével gazdagíthatta az utazások irodalmát.*)

A másik szent városnak, Medinának szomszédságát illetőleg meg kiemelhetjük a legújabb időről Doughty híres utazását, mely a cambridgei egyetem költségén két jó vastag kötetben jelent meg,**) az egész utazás földrajzi és földtani dús eredményét előállító mappával, mely az éjszaki Arábia ismeretnek új korszakát nyitja meg. Doughty Medina legközvetlenebb szomszédságáig jutott el minden arab maskara nélkül, sőt az a sok kellemetlenség, melylyel utazása járt, csakis azon teljességgel szükségtelen kihívó módból keletkezett, melylyel a lakosság érzelmeit sértegette. Doughty nemcsak hogy nem állt be ez utazás alkalmával muhammedánnak, sőt mint e nevezetes munkájának némely szörnyen naiv helyéből következik, nem is iparkodott saját biztonsága érdekében rejtegetni azt a leküzdhetetlen ellenszenvet sem, melylyel a muhammedánok vallása ellen viseltetik. Vallásos világnézetét, különösen pedig az iszlám iránt táplált érzelmeit világraszóló könyvének számos helyén czifránál czifrább nyilatkozatokban adja elénk, melyek-

---

*) Csak német fordítására hivatkozhatom e munkának: *Ein Aufenthalt bei dem Grosssherif von Mekka* von Charles Didier. Aus dem Französischen übersetzt von Helene Lobedan, Leipzig 1862 (Schlicke).

***) *Travels in Arabia Deserta*, by Charles M. Doughty. Cambridge (University Press), 1888.

nek velejét — mint előadásából látjuk — a benszülöttek előtt sem titkolta. A legnevezetesebb körülbelől a következő: «csekély vagy egyáltalában semmi áldozatomba nem került volna azt vallani, hogy Konfutse vagy Sokrates Alláh apostolai voltak, de soha életemben nem bírhattam volna magamat arra, hogy Mekka barbár prófétáját valljam». (I. kötet 212. lapján.)

Ily programmal persze Mekkába vagy Medinába be nem juthatna az ember. E két szent városra nézve szigorúan érvényben tartják a Muhammednek tulajdonított II. századbéli rendeleteket. Ottan csak muhammedán igazhitű ember vagy legalább is, ki ilyenül tünteti föl magát, vetheti meg lábát.

II.

A XVI. századtól kezdve akadt is egy tucatznál több európai ember, kik akár kalandhajhászatból, akár pedig komoly tudományos czéllal vagy pedig életök sajtószzerű körülményeinél fogva muhammedán szereppel egyenesen neki mentek az iszlám szent városainak. Talán nem lesz minden érdek nélkül, ha az utazókat, a mennyiben utazásaikról irodalmi nyomot hagytak reánk — egymásután felsoroljuk.

A legelső, ki ezeknek sorát megnyitja De Barthéma Lajos, bolognai nemes volt; a XVI. század elején találkozunk vele Mekkában. Tudományos czéljai nem lehettek ez utazásnak, melyet anyanyelvén le is írt az utazó. Ez úti elbeszélés eredeti szövege elveszett, de fönmaradt latin fordítása, melyből aztán olaszra visszafordították, van róla azonkívül spanyol, holland és német fordítás is.*) Ámbár De Barthemát se tudományos czélok nem vezettek, se pedig azokra való készülsége nem volt, a kalandos utazás naiv elbeszélése sok tanúlságot nyújtott annak idején,

---

*) Ez utóbbi a következő cím alatt jelent meg: Varthema, *Hodoporicón Indiae Orientalis*, deutsch von Hyeronimus Magister (Nürnberg, 1610.) Bevezetéssel, jegyzetekkel és egyéb fölvilágosító adatokkal a Hackluyt-Society is befogadta e munkát kiadványai sorába: *The travels of Ludovico di Varthema in Egypt, Syria, Arabia deserta and Arabia felix, in Persia, India and Ethiopia* A. D. 1503—1508. Translated from the original Italian edition of 1510 with a preface by John Winter Jones and edited with notes and an introduction by George Percy Badger.

minthogy legelőször engedett bepillantást az európai világ elől eddig teljesen elzárt sajtószertű társadalomba. Sok bohószzerű dolog mellett, a mit szörnyű hiszékenységgel és tájékozatlansággal ad tovább, az ő idejében némely téves nézet mellőzéséhez is hozzájárult. Ő tudtommal a legelső európai író, ki azt a téves nézetet megczáfolta, hogy az arab prófétának koporsója Mekkában mágnesek által egyensúlyban tartva a Ka'bában látható; maga ott állt Medinában Muhammed sírja szélén.

Ugyancsak a XVI. században Vincent le Blanc, marseillei ember, ki 1570 körül volt Mekkában, keveset lendített az általa — mint mondja a «tizenkettediktől egészen hatvan éves koráig» — beútazott világrészek ismeretére nézve. — Wilden János Nürnbergből, Magyarországra török fogságba kerülván, mint rabszolga gazdáját 1604—11-ig mindenféle köteles volt kísérni és így a mekkai zarándokolást is megtette vele együtt. — Pitts József, angol ember, pedig Algierban került rabszolgaságba, és a muhammedán vallásra kényszerítettet. Mint rabszolga kézzel kézre került, harmadik gazdájával 1686-ban a mekkai búcsúzarándoklásban részt vett. Erről és egyéb muhammedán dolgokról szóló könyve: *A faithful account of the religion and manners of the Mahometans* legkényelmesebben hozzáférhető a Maundrell útazásának 1810-diki londoni kiadásában, melynek kapcsolatában újra kiadták Pitts munkáját is.

Az eddig fölemlített európai hadsik csak keveset lendítettek munkáikkal a dolgok tudományos ismeretén. Barthémán kívül, a ki azonban csak kalandokat keresett, egyikök sem készült ez útra; csak úgy véletlenül kerültek Mekkába, hasznos megfigyelésre azonban minden philologiai meg történelmi segédismeret hiányában teljességgel alkalmatlanok voltak; a mit útazásukról az irodalomban reánk hagytak, alig volt az utódokra nézve előmunkálatként számba vehető.

Új korszak nyílik e tekintetben is a XIX. századdal, és tulajdonképeni úttörésnek mondhatjuk egy spanyol férfiú útazását, ki az európaiak közt mint ötödik jelentkezik a Mekkába lépők sorában. Domingo Badiah y Lebiah, asturiai ember, útazási céljainak eszközölhetése szempontjából önszántából vette föl az iszlám vallását és 'Ali Bey al-'Abbászi néven mint Aleppóból származó muhammedán szerepelt a keleti társadalomban. Miután ennek különféle részeit bejárta volt és a szükséges nyelv- és tárgyismeretek tekintetében elég szilárdnak érezte

tudományát, 1807-ben Arábiába utazott. Itten oly szerencsés volt, hogy a mekkai serif kedvét megnyerte, ki őt a legnagyobb kitüntetésekre tartotta érdemesnek. Többek között azon föl-szólítással tisztelte meg, hogy a Ka'ba padlóját közvetlenül a serif után söpörje. Nagy megtiszteltetés, mely 'Ali bey számára egy nagy kitüntetésnek tekintett czímmel járt, azzal hogy: Khádim bejt Alláh vagyis: «az Alláh házának szolgája». Damaskusbau 1819-ben halt meg, midőn épen arra készült, hogy a szent búcsújárást másodízben végezze. Munkájával (Páris, 1815), melynek számos adatára még most is hivatkozunk, nyílik meg a tudományos irodalom Mekkára nézve. Vele majd csaknem egyidejűleg (1809-ben) a szerencsétlenül járt Seetzen Ulrik Gáspár következik, ki 1811-ben Jemenben, áltitólág a sza'náai imám által megmérgeztetve végezte be fáradságos életét. Mint muszlim a Múza nevet viselte. — Egyike a legkitünőbbeknek tudományos hőseink sorában, Burckhardt svájci ember volt; 1809-ben az iszlámra tért és a muhammedánok közt a Sejkh Ibráhim néven volt ismeretes. Nevezetes munkákat írt a muhammedán Ázsia számos tartományairól: *A beduinokról és vahhábitákról* szóló könyvénel jobbat és alaposabbat a sivatag lakóiról a tudomány az ő könyvének megjelenése óta nem szolgáltatott. 1815-ben végezte a mekkai zarándoklást minden vele járó czeremoniával együtt, ezután Kairóban telepedett meg, a hol 1817-ben jó s igazhitű muszlim hírében halt meg. Muhammedán temetőben nyugsznak csontjai; midőn (1874 márcziusban) sírját meglátogattam, muszlim vezetőm a legesodálatosabb dolgokkal tartott Sejkh Ibráhim életéről és viselt dolgairól, az igaz hitben való szilárdságáról stb.

Mínthogy e felsorolásunkban chronologiai rendet követünk, e ponthoz érkeztén arról a körülményről kell megemlékeznünk, hogy századunk huszas éveiben számos európai, különösen francia katonának volt alkalma a muhammedánok szent földjét meglátogatni. Ez időben ugyanis az egyiptomi hadsereghez nagyon sok európai katona szegődött és midőn a szultán fölhatalmazásából Ibráhim basa, Mehemet Ali egyiptomi helytartó fia, Arabiába indult az ottan dühöngő vahhábita lázadás lecsendesítésére, Ibráhim basa arábiai hadseregét számos európai katonatiszt kísérte. Jules Planat — Mehemet Ali tábornoki karának főnöke — is részt vett az arab hadjáratban és Egyiptom újjászervezéséről szóló munkájában, melybe e hadjárat történe-

tét is belefoglalta, terjedelmesen szól Mekka topographiájáról, különösen katonai és strategicus szempontból. *)

A 30-as években meg ismét egy kalandor kerül útunkba. Igaz nevét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy német eredetű volt és a Hadszi Juszuf nevet vette föl. Egy orosz tábornokot kísért Teheránba és gazdája halála után Mekkába utazott, a hol a zarándokolás szertartásaiban részt vett. Visszatért ezután a Kaukázusba, majd özvegységre jutván, Mezopotámiában telepedett meg, a hol a borbélyság mestersége után élt meg. Itt került Ornsby, angol katonatiszt szolgálataiba, az angol utazónak mezopotámiai útjában kísérőül szolgált. Csakis Ornsbynek Wellsted-től kiadott útleírása alapján **) van tudomásunk e kalandor európai hadsíról, ki akár Hariri Abu Zejdjének is beillett volna. ***)

Idősoron itt következik Léon Roches, francia diplomata. E férfiú elményei, melyeket a közel nyolczvan éves aggastyán csak nem rég tett közzé emlékirataiban, †) oly érdekesek és a nagy közönség számára is oly tanulságosak, hogy ismertetésök külön cikket érdemelne. Alig van megbízhatóbb és tanulságosabb forrásunk Algieriának a francziák által történt elfoglalása belső történetére nézve, mint e ritka ember emlékirataí, kinek e történet lefolyásában évtizedeken át előkelő, sokszor elsőrendű rész jutott. A jelen kapcsolatba Rochesnak, ki sokoldalú diplomatiái tevékenysége után nyilvános pályáját Japánban mint francia követ végezte be, csakis mekkai útazása tartozik, mely célját tekintve sem a tudományos, sem a turista vállalkozások közé nem sorakozhatik. Roches politikai célból kereste föl Arábia szent és hozzáférhetetlen területét. Ez utazó ugyanis, ki eredetileg a francziák algieriai hadseregében mint tolmács működött, a francziáknak Abdelkáderral kötött tafnai egyessége után a híres arab emir szolgálatába lépett azon

---

*) *Histoire de la régénération de l'Egypte*. Lettres écrites du Kaire à M. le Comte Alexandre de Laborde, par Jules Planat. Paris, 1830. (A mekkai tudósítások a 238—257. lapokon.)

**) Német fordítás Künzeltől (Pforzheim, 1841), 106. lapján.

***) E fölsorolásunk nem terjeszkedhetik ki oly természetű kalandorokra, minő például a *Budapesti Szenle XXX.* kötete 241. lapján bemutatott Keith Tamás.

†) *Trente deux ans a travers l'Islam* (1832—1864) par Léon Roches. Paris (Firmin Didot) 1884—1887. Eddig két kötet jelent meg.

bevallott czéllal, hogy az európai műveltség érdekének legyen dolgozótársa a humanitásért épen úgy, mint az iszlám mellett buzgolkodó arab fejedelem oldalán. Itt a legfurcsább kalandokon ment keresztül és érdekesnél érdekesebb kapcsolatok közé került.

Bennünket többek között leginkább fog érdekelni, egy magyar emberhez való viszonya, ki Abdelkáder táborában nagy szerepet vitt és technikai képessége által az emirnek a néki ellenszegülő arab törzsfőnökök ellen folytatott harczában nagy szolgálatokat nyújtott. Az 'Ajn Madhi-féle bástyák — melyeknek ura akkoriban Szidi Muhammed Tedsini volt, egyike azon marabutoknak, kik az emirt nemakarták elismerni — szétrobbantása (1838) is e magyar ember műve volt. Nagy szerencséje volt a marabutnak, hogy a magyar katonától mesterségesen készített tűzagnától megrettenvén, a robbanás végrehajtása előtt hódolt az emirnek. Nem tudom, hogy ez Afrikába tévedt honfitársunk emléke egyébként meg van-e őrizve. Szerzőnk a következőképen nyilatkozik róla (I. kötet. 307. lapján): «E batteria szerkesztésében egy magyar ember segített bennünket elő, ki a francia táborból ide szökött volt át. Semmiképen nem hasonlított egyéb szökevényekhez; velök különben semmiféle összeköttetésbe nem is lép. Nagy termetű szép alak, arcvonásain bizonyos búskomorság vonúl el, mindig komoly s hallgatólag. Egyik támadásunk alkalmával nem győztem bámolni hidegvérű, tántoríthatatlan bátorságát. Izidor szolgálmat avval bíztam meg, hogy tudakolja e férfiú körülményeit. De szolgálmat nem tudhatta meg valódi nevét, csak annyit tudhatott meg róla, hogy magyar, hogy régebben az osztrák hadsereg mérnöki karában, későbbben az algieri légion étrangérebbe szolgált, honnan a tafnai békekötés után az arabokhoz szökött át, a nélkül azonban, hogy hitét megtagadta volna. E férfiú eleven érdeket, sőt bizalmat költ föl bennem és azt hiszem, hogy benne oly dolgozótársra akadtam, a milyenre az ostrom vezetésére nézve nagy szükségem van. E földadatot bízta reám ugyan is Abdelkáder, bár megoldására majd csaknem képtelennek érzem magamat. Arra kértem az emirt, hogy adja mellém a magyart, az emir teljesítette kérésemet. Arabul Haszánnak hívják. Alig bírom őt megérteni, mert a francia nyelvet épen nem, az arabot vajmi hiányosan bírja; a latin nyelv segít ki a bajból. Mily szép lélek sugárzik szemeiből és mily sanyarú ese-

mény lehetett az, mely hazájának elhagyására kényszeríte őt, melynek emléke most is könyeket csikar ki szemeiből! Soha életben eddig magyarral nem ismerkedtem meg, de azok szerint, a mit Haszán beszél rólok, e népnek költői és lovagias népnek kell lennie.»

Abdelkáder táborában nem volt épen ritkaság európai emberrel találkozni. A légion étrangereiből számos szökevény pártolt át az emirhez, és itt a muhammedán vallás formális fölvetelére köteleztetett. «Többnyire németek voltak; nagyon ritka kivétellel — úgymond szerzőnk a 221. lapon — az emir vagy helytartói táborában található szökevények, műveltség és erkölcsiség nélküli emberek . . . Többnyire le is nézik őket és közülök senki sem tett szert tisztességes állásra . . . Mind a mellett két ily szökevény, kik meg szoktak engem látogatni, érdeket költött föl bennem, részint maguktartása, részint nyelvök miatt. Az egyiknek neve Berndt Károly, egy pomerániai protestáns pap fia, a másik Louiseleau.» De voltak itt, még Roches távozása után, oly európaiak is, kiket az emir bár joggal tekinthetni őt erényeivel és hibáival mind a muhammedán igazhitű kormányzás, mind az arab fajérzület példányának, szívesen látott arra a célra, hogy az afrikai talaj fogatkozásait a lakosság technikai műveltségének gyámoltalan állapotát és az arab stratégia hiányait, európai ismereteik által kipótolják. Így példáulú Scott angol hadnagy, ki maga is az első negyvenes években az emir környezetében élt, azon adatot nyújtja, hogy Abdelkáder egy De Casse nevű francia mineralogot szerződtetett azzal a föladattal, hogy Miljánában, mely abban az időben az ő területéhez tartozott még, vasgyárat rendezzen be. E vasgyár nem igen léphetett életbe, mert Miljána nemsokára a terv megfogamzása után az ellenség hatalmába került. Abdelkáder azonban De Casse-t majd Congrève-féle rakéták gyártására majd pedig posztógyár berendezésére használta föl, mely gyár létesülését 1841-ben De Casse halála előzte meg. E francia tudós az iszlámra tért át és gazdája tiszteletére maga is az Abdelkáder nevet vette föl.*) A mi magyar Haszánunk De Casse idejét jóval megelőzőleg szolgált az arab emir hadseregében.

---

*) *Tagebuch über einen Aufenthalt in der Esmailia, dem Hoflager Abd-el-Kaders sowie über Reisen in Marocco und Algier.* Von Oberst Scott. Aus dem Englischen, Stuttgart, 1843. 86. lap.

A Haszán segítségével kivívott győzelem után Roches sem maradt meg soká Abdelkáder szolgálatában. Midőn neszét vette, hogy az emir a marokkói császár szövetségében a francziák megtámadására készül, lehetetlennek s becsületével összeférhetetlennek tartá, hazája ellenfelének táborában maradni, a hol hosszú ideig muhammedán ember szerepében — 'Omar-nak hitták — a legbizalmasabb küldetésekből működött. Ez álarczot keserves tépelődés után gazdája nem csekély ijedtségére nyíltan lerántotta a maga arczáról; ügyessége csakhamar útát-módot nyújtott neki, a francziák birtokában lévő területre menekülni és ez új, természetesebb körben Algeria hódítója, Bugeaud oldalán, mint e nagynevű tábornok legbizalmasabb embere, nagy része volt a francia hódítás szellemi sikerében és az új viszonyok megszilárdításában. Nem a fegyver embere volt ő, tollal és diplomatiái működéssel volt ő Bugeaud tábornoknak, kinek teljes bizalmát bírta, előkelő dolgozótársa. Különösen 1841-ben sikerült neki, a francia ügyet pártoló egy-két muhammedán barátja segítségével, az iszlám újkori története legnevezetesebb mozzanatainak egyikét idézni elő.

Abdelkáder és szövetségeseinek háborúja a francia uralom ellen a muhammedán kánoni törvény értelmében *dsihád* azaz vallásos háború volt. A muhammedán embernek a dsihád czímén vallásos kötelessége a tőle birtokolt területnek más vallású megtámadói vagy elfoglalói ellen heves ellentállást kifejteni, minden talpalatnyi tért vérével és tehetségével megvédeni. A míg ez az áldozatkész bátorságra buzdító hit élt az éjszaka-afrikai muhammedánok lelkében, kevés reménye volt a francziának az algéri hódítás teljes biztosságára. A mint a dolgok 1841-ben állottak, folytonosan ki volt téve annak a veszélynek, hogy Abdelkáder, vagy bárki más a muhammedán mozgalom élére áll, vallásos emissáriusai által minduntalan ezerekre menő fanatikus hadsereget toboroz össze a Szahara mélyeiből, mely seregek a francziát folyton háborgathatják hódító művének megszilárdításában.

A dsihád eszméjét, így gondolá Roches, kell tehát kiverni e népek fejéből. Kerített is egy pár békeszerető vagy talán egyébként lekenyerezett muhammedán tudóst, kik a korán ama versének, melyen a dsihád kötelessége alapszik, azt a magyarázatot adák, hogy a föltétlen vallásháború csakis addig kötelessége a muhammedán igazhitűnek, a míg e háború sike-

rére jogos remény mutatkozott. Oly esetben pedig, midőn az ellenállás hasztalanságát teljes bizonyossággal lehet előrelátni, csak hiábavaló vérontás volna az a kétségbeesett háborúzás, melyre Abdelkáder és szövetségesei oly buzgó hangon hitták föl Éjszak-Afrika muhammedánságát. (Jellemző példa erre a marokkói császár proklamációja, e munka II. kötete 479. lapján.) Már pedig a francia uralom oly annyira megvetette lábát az iszlámság e területein, hogy semmi remény nincsen arra, hogy a muhammedánok, bármily erőlködés és bármily véráldozatok árán, a hitetlenek ígáját lerázhassák. Bátor és heves harcokban idáig megfeleltek a dsihád kötelességének; ezen túl semmi remény az ellenállás sikerére. Igazhitű muhammedánokul már most bátran alávetethetik magokat az idegennek; a vallás nem tiltja többé, hogy nyugalmas és hű alattvalói legyenek a hódítónak.

Így magyarázta Roches, hivatkozással egynémely exegeticus szövegre, a muhammedán törvényt, és azon merészségénél fogva, mely nevezetes munkája minden sorából kitünik, az a gondolat villant meg agyában, hogy ő e magyarázatnak tekintélyes részről megszerzi azt az érvényt, mely egyedül képes az ő nézetét a muhammedán egyház hiteles nézetétül föltüntetni.

Nem is habozott soká. Csakhamar megtalálta törekvése valósulásának nyitját. Elhatározta, hogy elmegy Kairuvánba, a tuniszi terület szent városába, mely az éjszak-afrikai Iszlámban a szent Mekkával versenyez, elmegy Kairóba, melynek Al-Azhar mecset-akadémiája a muhammedán vallástudomány legtekintélyesebb góczpontjául tiszteltetik, el végre magába Mekkába, mindenüvé azzal a szándékkal, hogy a muhammedán kánoni tudomány e legnevezetesebb fészkeiben az ottani ulemáktól oly fetvákat eszközöl ki, melyek az ő dsihád-magyarázatát megerősítik. Nincs az az ember, a ki a kairuváni, kairói és mekkai ulemák egybehangzó fetváinak irányadó tekintélyét kétségbe merné vonni. E fetvák biztos alapra fektetnék a francia uralmat Algirban. Nem bolygatnák azt többé szüntelen dsiháddal. Az igazhitű muhammedán nyugodt lelkismerettel hajthatná meg nyakát a francia bitorló előtt — már most tényleg *par ordre du mouphti*.

Valóban merész gondolat, a túlesigázott képzelgés merő ábrándja, vérmes álomkép, mely az első napsugárra sem-

mivé oszlik, és mely csak oly ember agyában bírt megfogamzani, a ki lelkét az arab regék képtelen körülményeivel táplálta fiatal korától kezdve! Így szólunk mi e lehetetlennek látszó terv hallatára. De megtérünk, ha ez emlékiratok II. kötetének 1—149. lapjait elolvassuk, ezt a valóságos keleti *Odysseiát*, melyet a hős iránt folyton ébredő aggodalmunk miatt szorult lélekzettel és fokozódó érdekléssel olvasunk.

Roches, már most ismét mint 'Omar ibn 'Abdalláh al-Dsezáiri, egy pár muhammedán ember kíséretében nyakába veszi a világot és nem csekély kalandok között ott terem Kairuvánban, az Egyiptomtól nyugatra fekvő tartományok vallásos fővárosában, melyre «az afrikai iszlám épen oly büszke, mint Arábia Mekkára és Medinára, Palesztina Jeruzsálemre. Szentség tekintetében Kairuván a negyedik helyet foglalja el a muhammedán világban, és keresztyén vagy zsidó, a ki a bey különös írott engedélye nélkül merne e városba lépni, okvetetlen áldozatul esnék a szent város fanatikus lakosságának.»*) Így volt ez Roches idejében; persze mai nap, midőn Kairuvánban is franczia katonák s hivatalnokok ütötték föl sátorukat, a viszonyok lényegesen megváltoztak. Elég az hozzá, hogy 1841-ben nagy veszélyvel járt Roches vállalata. De ő minden nehézségen szerencsésen túlesett. Nemsokára ott látjuk őt a kairuváni ulemák gyülekezete előtt, helybenhagyást kérve a maga dshádelmélete számára. És tényleg az ő Korán-magyarozatát e tekintélyes kánoni testület helyben is hagyja és ez értelemben egy terjedelmesen indokolt fetvát ad 'Omar kezébe. E sikerrel hősünk meg nem elégszik, bár az ő éjszakafrikai muszlimjai a kairuváni tekintélyeknél magasabb s előkelőbb forumot alig ismernek. De Omar-Roches e győzelmet nem tartja még véglegesnek. Hazafisága arra indítja őt, hogy ügyét a legalaposabb módon végig kiküzdje. Elmegy Kairóba. Mehemet Ali ült akkor a helytartói (a vicekirályi cím akkoriban még nem született meg) székben. Az európai műveltség e barátját sikerült is tervének megnyerni. A fölvilágosodott helytartó, ha nem is nyomást, de mindenesetre befolyást gyakorol az Azhar ulemáira. Ezek rendkívüli tanácskozássra ülnek össze és egy ellenző kisebbség véleményének ellenére megerősítik a kairuváni íté-

*) Dozy: *Essai sur l'histoire de l'Islamisme*. (Leyde-Paris, 1879.) 514. lap.

letet, mely a francia ügynek oly mód nélkül kedvezett. «E gyűlekezet — így szól szerzőnk a 48. lapon — megható képet nyújtott. Tagjai többnyire szép aggastyánok, hosszú ősz szakállal, nyugodt kifejezésű arcukra a boltozatról lefüggő lámpák révedező fénye vet világosságot. A terem, melyben tanácskozásuk foly, a tágas mecset, melynek arabeszkekkel ékesített bolthajtásai száz meg száz aranyozott oszlopfőn nyugsznak. A gyűlés elnöke, a mecset imámja, előbb Istent magasztalja, így kezdődik nálok minden tanácskozás; azután röviden előadja a gyűlés okát és az egyik ulemát arra szólítja föl, hogy a kairuváni medslisztől kiadott fetvát olvassa föl. Kezdetét veszi a vitatkozás. Számos ulema szót kér az elnöktől, és elmondja véleményét, mialatt mély csend uralkodik a gyülekezetben. Vagy harmincz-negyven kötetet hoznak be a terembe, és az elnöki hely mellett levő asztalra teszik le azokat. Négy ulema föllapozza a döntő helyeket, melyek a vita alatt lévő kérdésre tartoznak. Valamennyi tudós sorra elolvassa e fontos szöveget. A tanács két tagja ezután sorra járja a gyülekezetet és mindegyik tag tollba mondja nekik véleményét, ők meg följegyzik azt. Egy jó órát vett igénybe e járás-kelés. Végül az elnök az egyes véleményeket fõnszóval elolvassa, a tagok fejbólintással erősítik meg, hogy véleményök a körüljáró jegyzõktõl híven nyert kifejezést. A gyülekezet nagy többsége hozzájárult a kairuváni fetva következtetéseéhez . . . Következik az Azhar véleményének szövegezése, melyet fetva alakjában a kairuváni fetva aljára írtak. A helyesléshez hozzájáruló tagok egyenként aláírják nevõket és melléje teszik pecsétjõket.» Minden dolognak két oldala van. «Vettem — ezt írja Roches Bugeaud tábornoknak 1841, november hó 10-dikén Kairóból — az ön jóakaró levelét és folyóvá tettem a négyezer frankra szóló utalványt, mely ahhoz mellékelve volt. Jókor érkezett ez összeg arra, hogy ügyünknek a kairói ulemák jóakarátát biztosítsam, kiket úgy mint a kairuváni ulemákat ellenállhatatlan érvekkel kellett meggyõznöm.» (54. lap.)

De kalandos szerzőnk meg itten sem állapodott meg. Mecca locuta est — ezzel a mondással kívánta lefegyverezni a francia hódítást nyugtalanító muhammedánokat, első sorban a még mindig harczoló Abdelkádert és szövetségeseit. Elmenni Mekkába és ott a szent városban a kairuváni és kairói fetvák számára a Mekkában élõ medinai, damaskusi és bagdadi ule-

mákból álló kánoni medslisztől helybenhagyást kieszközölni — még ez a nagy föladat volt hátra. És a mi 'Omar ibn Abdaláh-nk e kemény föladattól sem retten vissza. Ennek is végére jár és meg is oldja. A szent búcsújárás idején ott találjuk őt Medinában és Mekkában; e városokat, melyekbe, mint láttuk, csak ritka európai ember lépett és a szertartásokat, melyekben még e kivételes emberek közül is csak nagyon kevesen vehettek részt, nagy pontossággal és érdekesítő elevevességgel írja le munkája második kötetének néhány fejezetében. Újat e téren ugyan nem nyújt Burckhardt és Domingo Badiah után, de az európai hadsík statisztikáját egy nem épen mindennapi számmal gyarapítja. Még a czeremoniák megkezdése előtt volt alkalma kitűzött útazási célját elérni.

A mekkai vallásos és társadalmi élet vezére mindenkor a főserif. Még lesz alkalmunk ez alakkal e czikkünk folyamán találkozni. Ő neki van a legnagyobb befolyása mindazon elemekre, melyek a mekkai vallásos életben tényező számba mennek. Szídi Muhammed ibn 'Aunnak hitták az akkori főserifet; viszonyaihoz képest — Mekka főserifjétől alig mernők várni — eléggé fölvilágosodott és türelmes ember, ki a keresztényen névtől nem irtózott annyira, mint a hogy megszokott föltevésünk alapján Mekka első vallásos dignitáriusáról hinni hajlandók volnánk. Ez a serif fiatalabb korában baráti viszonyban állott a híres Fulgence Fresnel francia orientalistával, ki mint dsiddai francia konzul az arab régiség ismeretében egészen új ösvényeket nyitott. Prosper Mérimée unokatestvére — ily rokonságban állott Fresnel a hírneves francia íróval — ki ez időtájt Kairóban tölté idejét, Rochesnak ajánló levelet adott a mekkai nagy úrhoz. Kevés nép van, melynél a baráti hűség oly szent fogalommá emelkedett volna, mint az arab népnél. A hűség kultusa az arabság nagy hagyománya a pogány időkből. Muhammednek nem volt kifogása az ellen, hogy e pogány erényt vallása erkölcesztanába átvegye. Barátjának ajánlottja a serif különös gondjának és vendégszeretetének tárgyát képezte, és azonnal látni fogjuk, hogy a baráti hűség a szent serif lelkében még a vallásos fanatismuson is győzedelmeskedett. Egyelőre arra lesz kíváncsi az olvasó, hogy mit szölkáltak a szent város ulemái a vakmerő 'Omártól kikért fetva dolgában. A mekkai gyűlést vakmerő szerzőnk, fájdalom, nem írja le oly körülményesen mint a hogy a kairói medsliszt vará-

zsolta lelkünk elé negyvenhét évvel ez események lefolyása után. Csak pár szóval tesz eleget kíváncsiságunknak: «Előkelő tekintetbe véve azt a sokféle bajt, mely egy haszontalan és kétségbeesett harc folytatása által az algieriai törzsekre hárult és ezentúl mind inkább és mind nagyobb mértékben kell hogy háruljon, Szídi Muhammed ibn 'Aun azt határozta el, hogy egy medsliszbe gyűjti Bagdad, Damaskus, Medina és Mekka ulemáit, kik ez idő szerint épen Taifba rándultak, hogy a serifnél tisztelegjenek és a kiknek legnagyobb részére nagy befolyást gyakorolt. A kairuváni fetva, melyet azóta a kairói ulemák is megerősítettek volt, a táífi gyűlés elé terjesztetett. El Szenúsi sejkh (ugyanaz különben, ki a fanatismusáról hírhedt tripolisi dervis-rend élén áll) dühös ellenzése komoly aggodalomra szolgáltatott okot, de a serif véleményéhez hozzájáruló ulemák szavazata, mely a korán néhány híres magyarázójának tekintélyére támaszkodhatott, véget vetett a vitának. A táífi medslisz hozzájárult az előző két fetva tartalmához; összes tagjai kezök írásával és pecsétjökkel megerősítették a kairuváni és kairói ítéleteket». (131. lap.) Roches e nevezetes, a történelemben minden esetre példátlan okirat másolatát nyomban Bugeaud tábornoknak megküldte. Roches elérte célját. Az iszlám három nevezetes székvárosában, közöttük a legnevezetesebben is, legtekintélyesebb helyről a vallás nevében ki volt már most nyilatkoztatva, hogy az éjszakafrikai arabok bátran hódolhatnak a francia uralomnak és hogy nem végeznek vallásos kötelességet, ha kétségbeesett, de reménytelen dsihálbán pazarolják vérüket és vagyonukat, pusztítják és engedik pusztulni hazájokat. Causa finita est. Volt gondjok rá, hogy ez okleveleket az arabok között elterjesszék; mily eredménnyel, a negyvenes évek történelméből tudjuk.

Rebus bene gestis Rochesünk 1842 elején visszarándult Mekkába, hogy a búcsújárás czeremoniáját a keleti világ minden zugából idetóduló ezrek gyülekezetével végezze. Szerencsésen túlesett a fárasztó szertartásokon, melyek annyival is inkább izgatták föl lelkét, minthogy folytonosan a legapróbb csekélységek alkalmával résen kellett állania, hogy valami ügyetlenség által ki ne tudódjék, hogy jogtalanul áll itt az ájtatosok ezrei között. Leleplezése biztos halált hozott volna a szent terület profanátorára. Tíz napot vesz igénybe a sok teketóriával járó mekkai szertartás. A tizedik napon az összes za-

rándokok 'Arafát hegy körül gyűlnek össze, a szent beszéd meghallgatására. Alkonyatkor volt vége a beszédnek. «Abban a perczben, midőn ágyú döngése hirdette, hogy vége a szertartásnak, nagy mozgás keletkezett körülöttem. Lármás hangokat hallok, tisztán megkülönböztethettem e kiáltásokat: «Ha, fogjátok el a rúmit», «itt van a hitetlen, hitetlennek a fia». (Mint később kitűnt, két algieriai búcsújáró, kik a zarándoklók tömege közt ráismertek a keresztyén Rochesra, úszították reá a fanatikus sokaságot.) Nyomban hatalmasan erős kezek között érzem magam, megkötöztek, begyomoszolták szájamat; se nem láttam, se nem hallottam, még lélekezni sem bírtam. Éreztem, hogy úgy visznek el, megszokott mozgásokból ráismertem, hogy egy teve hátára raknak és gyorsan vágatnak velem» . . . (144. lap.) A serif közegei folyton őrizték s körülvették az idegent és a mint látták, hogy veszélyben van, a megtorlás színe alatt ily módon kiragadták a dühös tömeg köréből és éjnek idején elszállították Dsiddába, onnan pedig Egyiptomba. Így mentette meg a serif Fresnelnek barátját, ki az ő gondjaira volt bízva. «E közbenjárást — így nyilatkozott Ibn 'Aun — életem legérdemesebb tettei egyikének tartom». (152. lap.)

Most az utazók egyik fejedelme következik. Bátran s túlzás nélkül ilyenek mondhatjuk Sir Richard F. Burtont, kinek az afrikai fölfedező utazások terén is nagy neve van, azt a férfit, kiről nagy tudós létére is illően alkalmazhatnók az *Odysszia* kezdő két sorát. India, Syria, Arábia, a sivatag egyaránt ismeri őt. Joggal mondhatta el magáról Al-Mutanabbi arab költő szavait, melyeket egyik útleíró munkája jelszavául választott:

Az éj, a lovak, a sivatag tudják, hogy ki vagyok én;
A kard, a vendég, a papír és a toll jól ismernek engem.

Az iszlámban, akár egy muhammedán sejkh, oly otthonos. Damaszkusban sok éven át volt angol konzul; ottan kifejtett sokoldalú társadalmi működését szellemes neje egy érdekes munkában vázolta.*) Damaszkusi emberektől, kik abban az időben a tudós konzullal sűrűen érintkeztek, azt hallottam,

*) *The inner life of Syria, Palestine and the Holy Land.* From my private journal by Isabel Burton, két kötet. London, 1875. E munkához a Burton házaspár arczképe van kapcsolva.

hogy nem ritkán történt, hogy az angol konzul Szálihijja külvárosában lévő villájából muhammedán incognitóban a nagy mecesetnek tartott, ott egy imádkozó csoport élére állt és imádságának annyi eredeti muhammedán zamatot bírt kölesönözni, hogy a «sorokban állók» közül ki sem kételkedhetett abban, hogy egy szent ember vezetése alatt mutatták be az Alláhnak köteles szolgálatot. Arab beszédével bármely törzsgyökeres arab emberrel versenyezhetett; e téren philologiai ismereteit csak nem rég fényesnél fényesebben bizonyította az *Ezeregy éj* legelső teljes fordításával, mely az angol kritikában a pruderie szempontjából egész porfelleget vert föl és hosszan nyúló polemiaira nyújtott alkalmat.

Ily férfiút, kit sok éves működése Indiában a muhammedán vallás legkülönfélébb rétegeiben engedett bepillantani, különös alkalmassággal bírt a hadsi szerepre. Abdalláh Burton 1852-ben indult ez útnak, melynek czélja a muhammedán szent városok meglátogatása és a búcsújárási szertartások személyes tapasztalása volt. Ez útazást természetes, hogy csak muhammedán színben tehetette. Az angol szellemre nézve nevezetes adat, hogy Burtonnak útleírása harmadik kiadásának bevezetésében keményen kell védekeznie azok támadása ellen, kik a muhammedán álarcznak tudományos czélokra szolgáló használatát heves erkölestani bírálat alá veszik és azon eredményre jutnak, hogy ily szereplés «seems hardly compatible with the character of a European gentleman, let alone that of a Christian». Ugyanezen állásponton állt az imént bemutatott Roches, ki Rómában kívánta jóvá tenni azt az alakoskodást, melyet előbb Abdelkáder környezetében majd Kairuvánban, Kairóban, Medinában és Mekkában folytatott.*) Az európai tudományra nézve Burton muhammedán szereplése nagy eredménnyel járt melyet első sorban az a fölötte népszerűvé vált s ennél fogva több kiadásban megjelent**) három kötet tár elénk, melyek mekkai és medinai zarándoklásai leírását tartalmazzák, hű ké-

*) *Trente deux ans etc.* II. köt. 192—219. lapjain.

**) Leginkább hozzáférhető e tanulságos tartalmán túl a styl szépségeiben is bővelkedő klasszikus munka a Tauchnitz-editionban (nr. 1400—1402) foglalt kiadása: *Personal narrative of a Pilgrimage to Mecca and Medina* három kötet. E kiadásból hiányzik néhány térkép, melyet az eredeti kiadások tartalmaznak; a fent idéztem érdekes előszó e kiadás alkalmával készült.

pét nyújtják Arábia viszonyainak, az ottani társadalomnak mind politikai, mind vallásos és erkölcsi tekintetben. *)

Burtonnal egy füst alatt alig említhető a német Maltzan báró mekkai zarándoklása. Ő egy éjszakafrikai muszlimmal szerepet cserélt és az ő neve alatt került a szent városba, lemorzsolta az ünnepélyes szertartásokat. De a szöke germán férfiú, nem csoda, hogy nem soká áltathatta inquisitori környezetét; szerencséjére még idejekorán léphetett hajóra Dsiddában, a hol európai hatalom védte veszélyeztetett életét. E kalandjait elbeszélő munkája**) inkább csak turista-munka számba megy. Burton után, kinek nyomaiban indult, nem járulhatott a tudomány meggazdagításához. Még kevésbé mondható ez Keane mekkai munkájáról, mely oly fölületes és oly annyira elárulja szerzője tájékozatlanságát, hogy Keanenek a hetvenes években megtett veszélyes mekkai útját, melynek lefolyását egy külön munkában mutatta be az európai olvasó közönségnek, ***) a tudománynak semmifele gyümölcsöt nem hajtott.

III.

Íme ezek voltak a XVI. század óta Snouck Hurgronje Keresztély, hollandi tudós elődei azon a nehéz úton, melyet ő 1885-ben vállalt magára.

Snouck Hurgronje leydeni tanár, már keleti utazása előtt is kitünő hírnévnek örvendett az iszlám műveltségének tudós kutatói között; már első munkái is bizonyosságául szolgáltak annak, hogy nálánál behatóbb kritikával és a teljes anyagnak mélyebb analysisával senki sem fogott idáig az iszlám institutióinak tárgyalásába. És hogy e téren mennyire terjed ereje, azt egy pár, hol apróbb, hol terjedelmesbb munkában fényesen mutatta ki.

---

*) Nem szólhatunk külön Wallin mekkai utazásáról (1845), Arábia korán elhunyt kutatójának nem volt módjában ez utazását az irodalomban ismertetni.

***) *Meine Wallfahrt nach Mekka*. Reise in der Küstengegend und im Innern von Hedschas, von Heinrich Freiherrn von Maltzan, két kötet. Lipcse, 1865.

****) Legújabbán; *Six months in the Hejaz: an account of the Mohammedan pilgrimages to Mecca and Medina, accompanied by an Englishman professing Mohammedanism*. London, 1887.

Hollandiában, e kis ország nagy kiterjedésű muhammedán gyarmatai miatt, a hol a benszülöttek jogi intézményei vannak érvényben, és a hol a bírónak s egyéb hivatalos személyeknek a benszülöttekkel szemben ez utóbbiak saját öröklött intézményei s törvényei értelmében kell eljárniok, nagyon sokat foglalkoznak a muhammedán jog tanulmányával. Külön iskolákban készítik elő az indiai amtenaarnak készülöket a muhammedán intézmények ismeretére; a kiszabott tantárgyakból a cursusok bevégezése után Delftben tesznek vizsgát. E tanulmányok az indiai szolgálatra készülök számára egy rakás kézikönyvet, a tudósabb kutatók számára az eredeti források kiadását és fordításait és egy nagy csomó elméleti munkát eredményeztek. A ki muhammedán joggal foglalkozik, az nem lehet el a hollandi munkák nélkül, melyek e tanulmány igen becses, nélkülözhetetlen segédeszközeit adják kezünkbe. Hazájának koloniális viszonyai vezettek Snouckot is a muhammedán jog tanulmányozására; de könnyen föltehető, hogy ő, minthogy nem «amtenaar»-nak, hanem tudóspályára készült, nem csupán a tételes törvénytudás fölületén állapodik meg, hanem beléhatol az intézmények történeti fejlődésének mélységeibe. E föladatokat a fiatal tudós, mint már említök, eddigelé meg nem is kísérlettel alapossággal végezte és végezi egyfolyton; főképp pedig az iszlám intézményei történetének kútforrásai oly éles kritikájával találkozunk az ő munkáiban, mely eddigelé a keleti irodalom ez ágának tárgyalásában teljesen szokatlan volt. Módszerét a történelem és törvényhozás forrásainak egységes felölelése jellemzi. E munkássága következtében sok hitelesnek vélt alapot ingatott meg, sok elvi kérdést idézett elő, és harcias természeténél fogva sok polemiát is — még pedig a hollandusoknál szokásos éles és kendözetlen hangon — rívott, a régi módszer képviselői és makacs támogatói ellen.

Az efféle tanulmányok iránt érdeklödök megtalálják munkáit a holland szakirodalomban, különösen pedig a *De Gids*, *Indische Gids*, a *Bijdragen tot de Taal-Land en Volkenkunde van Nederlandsch Indie* című folyóiratokban és egyéb gyűjteményekben. Ez értekezések és kritikai czikkek együttvéve több kötetre terjednének. Nem lehet e czikkünk föladata, a Snoucktól tárgyalt kérdéseket és az általa fölmutatott eredményeket akár csak általánosságban is fölsorolni. Ha a muhammedán jogtörténet mai állását akarnók jellemezni, nem lehetnénk el

munkáinak és eredményeinek bemutatása nélkül. De ez alkalommal csak mekkai zarándokolásáról és ennek tudományos eredményeiről szólhatunk.

Akármelyikünknek, kik muhammedán dolgokkal komolyan foglalkozunk, ifjú éveiben szívét az a vágyakodás töltötte el, hogy e tanulmányai tárgyát képező országokat és társadalmakat, ha csak részben is, szemmel láthassa, hogy figyelmes tanúja lehessen a jelenben azoknak a hatásoknak, melyeknek történelmi tényezői és elemei foglalkoztatják éjjeleit, nappalait. A kik rajta keresztül mentek, egytől egyig azt bizonyítják, hogy e vágyakodás és a vele kapcsolatos törekvés s lelki kapaszkodás képezik e tanulmányok lelkesítő poesisét, melyet ugyan meg nem értenek azok, kik valamely modern vállalkozás gyűjtötte rajjal lóhalálában «beútazzák a keletet». Az úgynevezett orientalisták számarányával szemben, csodálatos, hogy csak elenyésző csekély azon kiválasztottak száma, kik e vágyakodás kielégítésére szert tehettek, de előrelátható, hogy többen lesznek azon mértékben, a mint a világforgalom ahhoz a korszakához közeledünk, melyet egy vérmes angol földmérő a jövő egyik vasúti kalauzának e fölkiáltásával jelzett, hogy: «gyorsvonat Mekka felé! tíz percznyi tartózkodás Bagdadban, kocsiváltás Medinában!» A tevék ekkor nyugdíjba kerülnek. De ezzel együtt a turbánokat és kaftánokat is csak a régiségek múzeumában lehet majd szemlélni és a valódi muzulmán oly lényenyé válik, melyről a præhistorikus kongresszusokon fognak előadást tartani. E korszaktól — az is igaz — jó messze vagyunk, de előzményei és előkészítő fokai szemünk láttára fejlődnek. De érdemes lesz-e még akkor is a tudósnak amaz országokba vágyakodni?

Snouck is tanulmányai derekán megbirkózott e vágyakodással és győzött. Hazája koloniális kormányának számos érdekei s vonatkozásai vannak Arábia egyik partvárosában, Dsiddában. Itt kötnek ki azok a muszlim hollandi alattvalók, kik évenként ezer számra vesznek részt a muhammedán vallásos élet legünnepélyesebb mozzanatában, a mekkai búcsújárásban. Ezeknek ott mindenféle ügyes-bajos dolguk van, melyek rendezésre, szabályozásra vártak. A kormány Snouckot, mint az arab nyelv és a muhammedán szokások alapos ismerőjét, azal bizta meg, hogy e viszonyok rendezésében a helyi tekintélyekkel szemben járjon közben. Így történt, hogy barátom 1884 nyarán azon hírrel lepett meg, hogy Kruyt, Holland dsiddai

konzulja kíséretében hajóra száll, és hogy Arábia képezi ez utazás czelját. Több hónapot töltött Dsiddában röviden ellátható hivatalos dolgai mellett egyfolyton tanulva és kutatva. Egyszerre csak 1885 újév felé egy dsiddai levelében néhány barátját beavatja azon tervébe, hogy . . . Mekkába készül. Meg nem állhatja, hogy az iszlámnak, tartózkodási helyéhez oly közel lévő, bár a hitetlenek szemétől a legszélsőbb feltékenységgel őrizett fővárosába be ne hatoljon, és tudós foglalkozásának tárgyát születése és virágzása helyén ne tegye vizsgálódás és szemlélet tárgyává. Nem sokára e közlés után számos barátja aggodására eltűnt Dsiddából. Csak kevesen tudtuk, hol tartózkodik. Mekkában azonban ugyanez idő szerint egy eddig ismeretlen fiatal tudós lépett föl: 'Abd al-gaffár, oly annyira járatos az iszlám dolgaiban, hogy az ottani fanatikusok álmukban sem sejtették, hogy «a bűnbocsátó szolgája» — ennyit jelent az épen említett arab név — alatt egy fiatal hollandi kritikus lappang. Kedvező viszonyok között, sok barátságtól, vendégszeretettől környezve élhetett, tanulhatott, figyelhetett itt a muhammedánság középpontjában; semmi gyanakvás nem zavarta kutatásait, föllépése és magatartása oly tapintatos lehetett, hogy senki sem szimatolta az idegen vallását; tudós czéljait, napról napra előmozdíthatta, gyarapíthatta, nagybecsű irodalmi anyagot volt módjában gyűjteni, melynek egyik részét az e czikknek alkalmat szolgáltató munka mutatja elénk.

De az ily színdaraboknak megszokott lenni az ötödik fölvonása is. Ez ötödik fölvonás tartalmát Snouck a müncheni *Allgemeine Zeitung* 1885. évi nov. 16-ki számában mutatta be.

Ugyanabban az időtájban, midőn tudósunk Mekkában bújta a mecseteket és kánoni collegiumokat, ugyanekkor képezte De Lostalot francia alkonzulnak Dsiddában, a ki előtt, valamint a többi európai konzulok előtt Snouck tartózkodási helye titok nem volt — hisz érdekében állott minden előre nem látható eshetőség szempontjából azokat titokszerű vállalkozásába beavatni — diplomatai gondjainak tárgyát, hogy azt a híres tejmai föliratos köemléket (melyet e folyóirat 1886-iki januári számában ismertetni annak idején volt alkalmunk) a párisi múzeum számára megszerezze. Ez emléket ketten fedezték föl, Euting német philologus és Huber francia geographus. Miután Euting a hely színéről távozott volt, Huber pedig gyilkos beduinok áldozatává lett, e fontos archæologiai emlék egy emir

házában maradt vissza Háilban, Éjszak-Arabiában. Sikerült is De Lostalotnak e becses ereklyét, melyet a derék arab emir fájának becsületességére valló hűséggel őrizett, alapos jogcímen, mint a francia kormány tulajdonát, kezéhez keríteni. Egy algieri muhammedán, ki mint francia alattvaló a konzul rendelkezésére állott, volt a közbenjáró az emir és De Lostalot között. A konzul e vívmányáról a köemlék átküldésével együtt a francia kormányhoz jelentést intézett, mely tudományos fontossága miatt a francia akadémiában fölolvadásra került. Hisz a francia főváros tudományos gyűjteménye egy ritka becsű meggazdagodásának történetéről szólt. Az a bogara volt azonban a konzulnak, hogy Snouck a németek megbízásából azon fáradozik, hogy az emléket, melynek egyik fölfedezője (Euting) német, a németek számára szerezzze meg. Elég vigyázatlan volt, hogy e teljesen alaptalan gyanújának nyilvános jelentésében is kifejezést adjon, és így az akadémia üléséről szóló hírlapi tudósításokban az a passzus is volt olvasható, hogy a francia konzulnak az átnyújtott kincset számos konkurrens elől kelle ellesnie, névszerint «egy hollandi tudós elől, ki Mekkában az 'Abd al-gaffár név alatt muhammedán írástudó szerepében tartózkodik.»

A francia konzul akadémiai jelentése hírlapi kivonatának Snouck számára igen szomorú következményei lehetnek volna, és e lehetőség ténye igen tanulságos, sőt meglepő példáját is nyújtja élénk azon nagymérvű haladásnak, mely a legutolsó évtizedekben a világforgalom terén végbement, haladásnak, melynek hatása alól még a legridegebben elzárkózó országok sem vonhatják ki magokat. E hatás föladata, hogy ez országokban kedvezőbb viszonyokat idézzen elő az idegenek számára; Snouck azonban egyelőre kedvezőtlen következményeit ízlette.

Talán még két évtizeddel ezelőtt semmi következménye nem lehetett volna a párisi *Temps* vagy *Journal des Débats* valamely cikkének, plane az akadémia rovatában megjelenő hírnek, a mekkai társadalomban. És hogy most két éve bizony járhatott ily következménnyel, nem győzzük bámulni. A francia lapokból azt a megjegyzést, melyet De Lostalot konzul 'Abd al-gaffárról meggondolatlanúl és a következményeket nem is sejtve kockáztatni talált, átvették a török újságlapok és ezek révén elolvasták a szent városban is. 'Abd al-gaffár-Snouck tanárnak biztonsága, talán élete is ezen, az európai tár-

sadalomra nézve mellékes, de a muhammedán körökre semmi esetre sem közömbös hír által koczkáztatva volt. «Egészen váratlanul — így beszéli el ő maga a fönt idézett cikkben, mely De Lostalotval való leszámolását tartalmazza — augusztus elején a helytartó kaimmakámja elé idéznek: a váli (helytartó) maga, úgymint a nagy-serif ez idő szerint, mint a meleg időszakban rendszeren, Táifban időztek. A válitól eredő török parancsolatot olvastak föl nekem, melyben Mekkából való haladéktalan kiutasításom rendeltetett el, még pedig különösen azért is, mert Abd al-Vahhábbal (Euting) állok összeköttetésben; Huber neve is előfordult a rendeletben. Csak kevés órát engedtek arra, hogy holmimat rendbe hozzam, két rendőr kíséretében kelle Dsiddába takarodnom. Dsiddában csakhamar megtudtam, hogy De Lostalot cikke a *Temps* alapján török és arab hírlapokba átszivárgott . . . A török hatóságtól ez eljárást nem lehet rossz néven venni; azonkívül ez esemény után is De Lostalot urat megszegyenítő udvariassággal bántak velem. Fölvilágosításaimat vizsgálat tárgyává tették és valóknak bizonyították; de a párisi hazugságok, (hogy tudniillik a tejmai emlék megkerítésén fáradozott Mekkában) azalatt mindenfelé szárnyaltak, itt-ott hitelre is találtak és így lehetetlenné vált Mekkába visszatérnem. Nem De Lostaloté az érdem, hogy életemen baj nem esett.» Tehát nem európai származása és keresztyén eredete hozta veszélybe, hiszen tényleges muszlim létével és a kánoni tudománnyal való komoly s ernyedetlen fáradozásával, a legridegebb muhammedán fanatizmus szempontjából is — úgy a hogy — jóvá tette e körülményeket, hanem az a gyanú, hogy muszlim léteire pogány régiségeknek, még pedig európai érdekek szempontjából, megszerzésébe ártja magát.

Így ért véget Snouck hét havi tartózkodása a «szent városban». E tartózkodás nagy gyümölcsessel járt a tudomány számára. Gyűjteményeinek egy részéből az orientalistáknak 1886 őszén Bécsben egybegyűlt internationalis kongresszusa alkalmával nyújtott mutatványokat, mint a hágai *Het koninklijk Instituut vor de Taal-Land-en Volkenkunde van Neederlandsch-Indie* alkalmi ajándékát. E munkában,*) melyet Hunfalvy Pál e congressusról előadott akadémiai jelentésében**) is bemuta-

*) *Mekkanische Sprichwörter und Redensarten*, gesammelt und erläutert. Haag, 1886.

**) *A magyar tudományos akadémiá értesítője*. 1886.

tott és melyet nékem is volt alkalmam terjedelmesen megbeszélni és méltatni,*) a szerző Mekkában gyűjtött példabeszédek és közmondások alapján tárgyalja a «szent város»-ban dívó szokásokat, vallásos és társadalmi fölfogásokat, úgy mint az arab nyelvnek mekkai — eddigelé ily terjedelemben ismertetve nem volt — dialektusát.

Útazásának általános eredményeire és czéljaira nézve a berlini *Gesellschaft für Erdkunde* 1887-diki márcziusi ülésében tartott előadása tájékoztatja Európa közönségét,**) egyúttal elődeihez való viszonyát is föltüntetve, kiknek főczélja az volt, hogy a búcsújárási szertartásokban személyes részt vegyenek és ezek leírásával és pontos ismertetésével gazdagítsák az európai tudományt. «Egy irányban azonban — úgy mond — a zarándoklótól ecsetelt kép tökéletlen és hiányos marad. Nem ismerkedhetnek meg a mekkai társadalom intim viszonyaival, mert a zarándoklás ideje alatt a mekkaiak lelki és anyagi tekintetben abnormis állapotban vannak. Ugyanez áll a Mekkában tartózkodó számos idegenekről is, kik az iszlám bölesője és a vallás egyéb területei között fönnálló szellemi kapcsolatot képviselik. Minden évben a Mekkába zarándokló s a legkülönbélebb országokból származó emberek közül nagy számmal telepednek meg Mekkában: a szent tudományok tanulói, kereskedők, meg olyan ájtatosok is, kik Alláh városában kívánják befejezni életüket és itt óhajtanak temetkezni. Ezek is a zarándoklás ideje alatt kizökkennek rendes kerékvágásukból és a zarándokló előtt teljes ismeretlen marad az a jelentőség, melyel az iszlám életére nézve bírnak. Nem veszi például észre azt, hogy ama nyolcz, tizezer maláj ember között, a kiket itt lát, egy pár ezer Mekka állandó lakosai közé tartozik, kik szüntelenül a leghathatós befolyást gyakorolják régi hazájok szellemi életére. A Hidsáz politikai viszonyait is csak Mekka állandó polgára ismerheti meg, a búcsújárást megelőző kilencz hónap alatt. Oly szerencsés voltam, hogy az 1302. év ötödik, egészen a tizenegyedik hónapjáig (1885 február—augusztus) mint írástudó élhessek Mekkában, a ki az iszlám kútforrásából

---

*) *Oesterreichische Monatschrift für den Orient*, XII. kötet. (1886) 11. számában.

**) *Verhandlung der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, XIV. kötet (1887) 138—153. lapjain.

óhajtotta ismereteit gyarapítani. . . Főczélom az iszlám semmi európai befolyástól meg nem akasztott életének megfigyelése volt, valamint azon hatásoknak tanulmányozása, melyeket középpontjából távolabbi országokra, nevezetesen Hollandia keletindiai gyarmataira gyakorol. — Ezért különösen érdekelt engem a túlságosan conservatív szelleműnek hírhedt Medina. Egy mekkai szólásmód szerint, a medinai ember iparkodása kizárólag a túlvilágra irányúl, a dsiddai emberek csak a földi világ iránt érdeklődnek, Mekka lakói közepesek e két véglet között. Mekkát pár év óta villamos drót köti össze Dsiddával és Taiffal, Dsiddában számos kereskedő kerül érintkezésbe keresztyén ügyfeleivel; a medinaiak utálják az ördögös drótot és boldogoknak érzik magokat azért, hogy meghallhatnak, a nélkül, hogy szemök a frank kuttyák szemlélésétől megfertőztettetett volna.)*)

Snouck útazása tehát első sorban a társadalmi tudománynak kívánt szolgálni. Egy nagy intézménynek hatását óhajtotta tanulmányozni oly helyen, melyből ez intézmény tizenhárom századdal ezelőtt világnak indúlt és a hol minden idegen akár nemzeti, akár vallásos befolyástól leginkább zárkózhatott el. A vallásos czeremoniákkal, melyeknek e két város a színhelye, előzőinek és ezek között különösen Burckhardt és Burton munkái nyomán pontosan megismerkedhetik az ilyen dolgok iránt érdeklődő művelt közönség. Az arab szent város társadalmának alkotása, sajátyszerűségének tényezői és következményei az Arábián kívül lévő muhammedán társadalomra: mind e pontok eddigelé nem képezték oly tüzetesen a tanulmány tárgyát, mint a hogy Mekka legutolsó európai látogatója ígéri nekünk megjelenítését egy, terjedelemre és tartalomra nézve egyaránt nagyszabású, munkában.

E munkának első kötete im nem rég jelent meg,**) kísérvé egy nagy képes atlasztól, mely tizenhét díszes fényképen a mekkai társadalom legelőkelőbb alakjait, a szent város legfontosabb középületeit, a mecsetet különféle szempontból,

*) Id. folyóirat 140. lapján.

***) *Mekka*. Von Dr. C. Snouck Hurgronje, mit Bilderatlas. Herausgegeben von «Het koninklijk Instituut voor de taal-land-en volkenkunde van Nederlandsch-Indie». I. kötet: *Die Stadt und ihre Herren*. Haag, 1888.

végül magát a ká'bát mutatja be. E képes atlasz az illető irodalom méltó kiegészítését képezi. Mellettök ama mekkai és medinai gravuresek, melyek — nem tudom mily forrás alapján — a *L'Univers* arabiai kötetében találhatók*) már egyáltalában tekintetbe sem jöhetnek. Mekkai typosok és épületek fényképei legelőször egy pár évvel ezelőtt eszközöltettek Szádik béy által, ki a mekkai és medinai szent helyek legnevezetesebbjeit (Ká'ba, 'Arafát hegye, Muhammed és a három első khalifa sírhelyei stb.) úgymint néhány kevés mekkai typut nyújtott. De e fényképek kevésbé hozzáférhetők (a magam gyűjteményében meg van belőlök egy-egy példány), másrészt nem is oly gondos kiválasztáson alapulnak, nem is terjednek ki a mekkai érdekességek oly tág körére, mint azon fényképek, melyeket Snouck jelen munkája első kötetének kapcsán nyújt és melyeknek folytatását a II. kötet kapcsán helyezi kilátásba. Mindenesetre már maga e tény: «mekkai szent helyek fényképei»: mily nagy haladást mutat elénk! Egy évszázaddal ezelőtt Hyde Tamás, híres oxfordi tanár, Bobovius Albert: *Tractatus de Turcarum liturgia* című munkájához írt bevezetésében**) Varthema munkájára kénytelen utalni azokat, kik Mekka városának és templomának bővebb ismeretét óhajtják: «qui de ea (Mecca) plura videre cupit, urbis et templi descriptionem videat in Itinerario Ludovici Vartomanni patricii Romani, qui omnia ex ἀποφίξ nobis tradit». Egy évszázaddal később Mekkának, a hozzá nem férhető városnak, pontos helyrajzi terve (az igaz, hogy már Burekhardt előmunkálata nyomán), a Ká'bának és egyéb szentül tisztelt épületek fényképe, 'Aun al-Rafik a mekkai nagyserif és családja egyes tagjainak, udvartartása főbb tisztviselőinek, egyéb előkelő mekkai személyeknek photographicus képmásai!

Lépten-nyomon meglátszik Snouck munkáján, hogy nem fölületes turistával, hanem oly utazóval állunk szemben, kit nem ez utazás avatott ama dolgok ismerőjévé, melyek tanulmányának és irodalmi előadásának képezik tárgyát, hanem ki nek tudós fejlődésében ez utazás csak egy mozzanatot képez, melyet széles irodalmi és kritikai kutatások előztek meg, mely

---

*) Arabie par M. Noel Desvergers (Paris, 1847), a 9. és kk., 209. s kk. lapokhoz.

***) *Syntagma dissertationum*. Oxford, 1767.

kutatások eredményeit eleven háttérrel kívánta ellátni a hely színének, az embereknek és tárgyaknak közvetlen szemlélete. «Mi sem képes pótolni — úgymond — a közvetetlen szemléletet, de másrészt ennek termékenyítő hatása az irodalmi források szorgalmas tanulmányától függ. Mert a keleten való sok évi tartózkodás magában véve senkit sem képesít, a mint a közönség ezt oly könnyen föltételezi, arra, hogy minden dologhoz hozzá szólhasson». (XX. lap, bevezetés.) A szerző ennél fogva széles történelmi alapra fekteti azon társadalmi ismertetést, melyet munkája második kötetében fog előadni. És e történelmi alapot a most megjelent kötetben nyújtja az olvasó közönségnek.

Újdonat új tanulmányok azok, melyek e kötet javarészét kitöltik. A legjobb források alapján, melyeket a szerző szokott éles kritikájával dolgoz föl, vezet elénk Mekka fejlődésének menetét a khalifátus ideje alatt és azon eszmék hatását, melyek későbbben a siizmus keletkezésében iszlámszerte erősen kidomborodtak. Az 'Ali családja iránt táplált vallásos ragaszkodás, melyet helytelenül a persa iszlám egyik megkülönböztető jellemvonásaként szoktak kiemelni és melyet mint regi persa eszmék muhammedán átöltözését szokták tárgyalni, nagy szerepet visz az úgynevezett szunnita iszlámban is. A történelemből tudjuk, hogy mily nagy mértékben határozta meg ez érzelem az iszlám történetének fejlődését a legkülönfélébb országokban. Mekka régibb történetében is nevezetes történelmi következményekkel járt a kegyelet e megnyilatkozása és azon önző visszaélés, melylyel egyes uralkodásra vágó személyek és családok a kegyeletes nép ez érzését saját nagyratörő céljaikra fölhasználták.

Ez erős közérzületből ered az úgynevezett *serifek* méltósága és befolyása. Nem azokat a zöld turbános személyeket értjük, kik akár mint koldusok vagy teherhordók a kelet minden bazarjában nagy számmal található és nemes származásukkal dicsekednek, hanem az Arábia lakóinak azt az önérzetes csoportját, melynek tagjai Mekkában és környékén a Haszántól, Ali fiától való leszármazásuk alapján különös tiszteletben és kitüntetésben részesülnek és a legújabb időkig óriási befolyást gyakorolnak a lakosok lelkületére.

«Nem tételeznek föl ugyan rólok mélyebb vallásos tudományt vagy lelki nagyságot; a prófétát tisztelik az ő személyök-

ben, mert tőle származnak le. Azt hiszik, hogy Alláh akaratából az ő áldásuk vagy átkuk nem téveszti célját, hogy az irányokban tanúsított szeretet és elnézés Istentől jutalmat nyer, sőt hogy testök kegyeletes megerintése is áldásos hatással jár.» (72. l.) Mindez persze a köznép hite. Élökön, sőt a jelzett tisztelet által az egész társadalom élén a főserif áll. A főserifség tiszt-sége apró előzményekből a X. században domborodott ki azzá az önálló alakká, melynek megerősödése az iszlám központi hatalma gyöngülésének mértékében nőttön nőtt.

A különböző századokban különböző határok között gyakorolta befolyását, különböző módon emelkedett érvényre. Most a szultán nevezi ki Mekka főserifjét, a szent területek tulajdonképeni urát, a ki mellett a szultán helytartósága csak csekély befolyást gyakorolhat Mekka politikai életére.

A serifre hallgat a lakosság, a helytartónak, ha befolyását érvényesíteni kívánja, előzetesen a seriffel kell tisztába jönnie az ügy iránt. «A viszonyok történelmi alakulását magok Mekka lakosai úgy magyarázzák, hogy Isten rendeléséből az iszlám főnökének hatalmát a szent városokban csakis a serifek érvényesíthetik; és semmi joggal nem bír a szent városokban bármely idegen hadvezér, kit a szultán a maga helyetteséül ki-nevez.» A dolgok ily fölfogása, melyvel szerzőnk a XVII. század viszonyait jellemzi (121. lapon), még mai nap is teljes érvényben van. A nép teljesen mellékes alaknak nézi a török válit (helytartó), az ő szemében a serif képviseli a hatalmat, csak az ő révén lehet a néptől engedelmességet kieszközölni. Különösen két irány ez, melyben a serif befolyását még oly időkben is, midőn erélyes helytartók, milyen például a mostani török helytartó is, amazok hatalmát a lehető legcsekélyebb mértékre szállították le, kizárólag érvényesíti; a zarándoklás-sal kapcsolatban álló minden vallásos és világi ügyet ő igazgat, a Mekkát körülvevő beduinokkal ő bánik el. Ezekkel tudvalóleg ős idők óta sok baja van minden kori kormányoknak. Könnyen érthető, hogy e független lelkű büszke arabok inkább állnak szóba a nemesvérű seriffel, mint a végtelenül gyűlölt törökkel.

A török kormány, a mint ez a múlt tizedben meg is történt, láb alól elteheti ugyan a kényelmetlen főserifet és oly utódot tehet helyébe, a ki inkább jár kedvére. De a tősgyökeres arab jellem ritkán szolgáltaat keze ügyébe oly serifet, ki az

arab és török faj között uralkodó antagonizmust, az előbbinek a tőle alsóbb rendűnek képzelt török uralom ellen táplált undorát ne éreztetné a konstantinápolyi kormány képviselőjével. A török állami művészet legfőbb munkája Arábiával szemben mindig a seriffel való megélhetés módjában áll; a helytartó udvarol neki, ha szent a béke; fondorkodik ellene, ha nem sikerül a modus vivendi alapját eltalálni, Ily időkben rosszul állanak Arábia ügyei. Ha a helytartónak érdekében áll a világnak megmutatni, mily hasztalan a serif föllépése, ha meg másrészt a serif súlyt vet arra, hogy a helytartót oly színben tüntesse föl, a ki az ő segítsége nélkül semmire sem mehet, akkor legjobb esetben egyikük sem lendít semmin, vagy pedig vak féltékenység arra indítja őket, hogy egymásnak intézkedéseit titkos fondorlatok által megsemmisítsék, a portánál pedig egyik a másikra fogja az állapotok elsilányulását. (183. l.) A lakosságot is egymás ellen föl szokták lázítani. Snouck munkája függelékeiben néhány eredeti okirat van közölve; ezek közül az egyik (1881-ből) a mekkaiak folyamodványa a szultánhoz, melyben az akkori főserif eltávolítását kéri (204—215. lap), a másik (223—225-dik lapokon) egy nagyon érdekes proclamatio, melyben az «iszlám-egylet» a lakosságot 'Othmán basa helytartó ellen lázítja.

Mint hogy Haszán családjának mindig töméntelen sok az ága meg tagja, kik a rengeteg nagy birtokok élvezetével járó főserifi méltóságra áhítoznak, az ügyes helytartónak mindig módjában van, egy praetendenst tartani készleten a tényleges serif rovására, és a serif-család különböző ágait sakkban tartani; mert a főserif kinevezése utóvégre Stambultól függ, nem ritkán a Bosporus partján működő állami művészet igazítja a serifi családban ki nem fogyó cselszövényeket. Ezek a legújabb időkben nagyon gyakran ismétlődtek és nem ritkán vezettek oda, hogy a serifség adományozásában a család egyik vagy másik ága között váltakozott a konstantinápolyi kegyelem. Az utolsó időben általában sikerült a török befolyásnak szilárdabb alapra épülni a szent városban. Csak a Snouck képes atlaszának VII. tábláját ha nézzük, e befolyás érvényesülését szemmel láthatjuk. Ott van a mostani serif arczképe, turbánosan ugyan, de testét nem a sejkek kaftánja fűdi, hanem széles arany brokátal szegélyezett palást, mellén mindenféle török rendjel.

De mint a történelmi események mutatják, az e fajta metamorphosis nem volt képes az arab főurat török államfér-

fiúvá varázsolni. Tényleg a konstantinápolyi meg a mekkai méltóságok párhuzamos hatalmakat képviselnek és békés egyetértésüktől függ az arab félsziget nyugalma. Csak egyetértésök bírja feken tartani a városok körül a sivatagban tanyázó beduinokat és egyéb forrongó nyugtalan elemeket.

Ily viszonyokból nagyon könnyen érthető, hogy a főserifi méltóság története a legfényesebb világosságot veti a mekkai társadalom történetére. A ki a mekkai és általában az arab társadalmat akarja ismertetni — és ez képezi Snouck munkájának célját — nem lehet el a főserifség befolyásának és alakulásának története nélkül.

E történet mindeddig nem volt megírva. Csak szórványosan és töredékesen, sőt csakis egyes korszakokra nézve voltak meg a róla szóló forrásmunkák az európai könyvtárakban. Snouck, szerencsés összeköttetéseinél fogva, magában Mekkában pótolta e hiányt. Megkerítette a nélkülözhetetlen kézirati forrásokat és az Európában is hozzáférhető segédeszközöket ily módon szerencsésen kiegészítve, apparátust teremtett magának arra, hogy a serifség történetét az iszlám kezdetétől egészen az 1882 óta működő, mondhatjuk uralkodó főserifig, kinek arczképe a képes atlaszban található, megírja. E történet képezi a *Mekka* első kötetének legérdekesebb tartalmát. Kellőleg vagyunk már most előkészítve a mekkai szokások és a társadalmi élet megismerésére, mely a következő kötet tárgyául van kitűzve.

GOLDZIER IGNÁCZ.